

ВИКЛАДАННЯ Й ВИВЧЕННЯ БІБЛІЙНИХ МОВ У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ: КУЛЬТУРНО-КОНФЕСІЙНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ОБСТАВИНИ

Викладання й вивчення оригінальних біблійних мов у Київській духовній академії розглядається як специфічна ознака розвитку вітчизняної біблеїстики.

Розглядаючи специфічні чинники, що впливали на забезпечення належного культурологічного підґрунтя для розвитку вітчизняної біблеїстики, варто було б звернутися до обставин вивчення й викладання оригінальних біблійних мов київською духовноакадемічною школою у XIX ст. Тут не зайвим було би подивитися на текстуальну базу, створювану протягом попереднього періоду існування Київської академії; розглянути ідейне та методологічне обґрунтування зусиль, спрямованих на актуалізацію питання про оригінальні біблійні мови у вітчизняному - православному - культурно-конфесійному середовищі (де прочитання Святого Письма традиційно ґрунтувалося передовсім на традиції грецького тексту Септуагінти та на церковнослов'янській, «кирило-мефодіївській», традиції); звернути увагу на деякі, на наш погляд, показові моменти в еволюції статусу деяких біблійних мов у київській академічній культурі.

Відомо, що визначення й закріплення статусу «мов Біблії», так само як і «мов літургії», традиційно є питанням не лише культурно-історичним, а й однією з наріжних проблем становлення конфесійно-культурної ідентичності різних християнських традицій. У нашому випадку маємо справу з конфесійно орієнтованою біблеїстикою, де текстуальною основою для сприйняття та освоєння Святого Письма є традиція Септуагінти, найдавнішого грецького перекладу біблійних книг. Старий Завіт грецькою мовою, сприйнятий пра-

вославною традицією у версії перекладу LXX, став основою для інших перекладів, у т. ч. (у рецензії Лукіана Самосатського) для «кирило-мефодіївської», церковнослов'янської, Біблії.

Долучення ж давньоєврейської та арамейської мов до кола «оригінальних біблійних», крім історико-культурних підстав — своєрідної «пам'яті про спадковість» (що особливо відчувалося, скажімо, у III-IV ст. у східному християнстві через текстологічну працю Орігена (Гекзапла), а в західному - під час підготовки Ієронімом Стридонським латинського перекладу Біблії, майбутньої Вульгати), мало ще й реформаційну ідеологію з її sola Scriptura та витоково антикатолицьким («антивуглатівським») пафосом¹ повернення до альтернативних першоджерел й віднайдення цих першоджерел у вигляді масоретського давньоєврейського тексту. Тож у постреформаційну та новочасну добу не лише грецька або латина, а й давньоєврейська ставали актуальними для християнської (насамперед протестантської) біблеїстики.

Актуальність «священної тримовності», пов'язана з усвідомленням можливості та необхідності виховання інтелектуалів, налаштованих на самостійне, творче, критичне сприйняття й тлумачення як авторитетних текстів античних мислителів, так і Святого Письма, через багато століть після Ієроніма підтвердилась суттєвими трансформаціями європейської академічної, університетської культури, зокрема появою т. зв.

¹ Цей пафос не лише підживлювався ригористичним обуренням проти вульгарного продажу індульгенцій, а й був уміцнений спокійним академізмом Дезідерія, який своєю греко-латинською білінгвою дав можливість правильним способом самостійно визначати покаяння перед Богом - обирати між *paenitentiam agite* та *recipiscite*. Так, заклик Ісуса: «Покайтеся!» (напр., Мт. 4:17), грецькою μετανοείτε. Вульгата перекладала *paenitentiam agite*, тобто - «несіть накладене покарання», що відповідало офіційній богословській позиції, яка підносила зовнішній, інституційно церковний бік релігійного життя. Еразм запропонував точніший латинський відповідник грецького терміна - *recipiscite*, себто «отямтеся, подумайте поіншому». Такий переклад одразу зміщував центр релігійного життя у сферу внутрішню, індивідуальну. Еразмів переклад Нового Завіту латиною, де богослов виправляв, на його думку, помилку Вульгати і викривав ієрократичні тенденції, закладені у цей переклад католицькою церквою, став надто актуальним для доби Реформації.

«Lycæum Trilingue» - «тримовних» колегіумів, таких як колегіум при Лувенському університеті, створений під впливом ідей Еразма Роттердамського; паризький тримовний колег (згодом «Колеж де Франс»), оксфордський «Corpus Christi»; іспанський колегіум Сан-Ільфонсо, де викладалися біблійні мови та готувалася одна з найвідоміших у світі біблійних поліглот - Комплютенська [1]. Давні ж контакти київської православної богословської школи із західною університетською академічною культурою визначили таку можливість і для православного духовно-академічного середовища.

Насамперед відзначимо, що в Київській академії ще з XVII та XVIII ст. були доступні Біблії оригінальними мовами: як гебрейською, так і грецькою. З тих же часів академічні фонди мали багатомовні видання, створені з використанням найвідоміших біблійних перекладів, - «поліглоти», «білінгви», «трлінгви», «квадрілінгви». Наприклад: 9-томна гебрейсько-самарянсько-халдейсько-грецько-сирійсько-арабська поліглота; 2-томне латинсько-грецько-німецьке видання; чотиримовне видання Нового Завіту; гебрейсько-грецько-латинський Псалтир; сирійсько-латинська книга Псалмів; гебрейсько-латинські Псалми; греко-латинські Новий Завіт, Євангелія та Послання [2]. Використання таких видань свідчило про значні можливості розвитку текстологічного опрацювання біблійного матеріалу і формування бази як для вивчення оригінальних мов Біблії, так і для герменевтично-екзегетичних вправ.

Набути та вдосконалити лінгвістичні знання, опрацювати оригінальні біблійні тексти, здійснити компаративні дослідження у царині стародавніх та сучасних перекладів допомагали словники з давніх мов та відповідних граматик. Звісно, основний текстуальний матеріал було представлено вже розглянутими вище біблійними виданнями, в т. ч. багатомовними, що включали версії як оригінальними мовами та мовами найдавніших перекладів, так і новочасними європейськими мовами. Що ж до необхідних допоміжних лексикографічних засобів текстологічної роботи, то можна відзначити наявність таких видань, як: халдейський, талмудичний та рабіністичний лексикон Й. Буксдорфа (Базель, 1639); гебрейсько-халдейсько-грецько-німецький словник, без титулу. Дисертація Й.-Г. Міхаеліса про гебрейські «крапки»-некудот (Галле, 1739), а також «ключ до гебрейського читання» Йоах. Ланге (Галле, 1735) примітні тим, що допома-

гали опановувати правила читання гебрейських біблійних текстів, відтворених консонантним письмом. Опрацюванню біблійного оригіналу та стародавніх перекладів сприяли також: підручник гебрейської та халдейської мов Буксдорфа (Базель, 1631); гебрейська граматики Міхаеліса (Братислава, 1748); численні граматики стародавніх семітських мов (гебрейські, халдейські, сирійські), грецькі, латинські та церковнослов'янські граматики інших авторів; особливо хочеться виділити в цьому ряду доробок самої київської академічної школи XVIII ст. - грецька грамика, видана В. Бантишем-Каменським (Лейпциг, 1779) [3].

Увага до перекладання Біблії, до вивчення та застосування у тлумаченні оригінальних біблійних мов, звернення до філологічно-критичних методів актуалізувалися в європейській біблеїстиці ще й у зв'язку з поширенням у XVIII ст. пієтистського руху. Ці тенденції були представлені в київському богословському та екзегетичному просторі текстами Йоана-Генріха Міхаеліса, Йоахима Ланге, Августа-Германа Франке, Франца Буддея. Ці визначні богослови, філософи, вчені належали до найвідоміших німецьких пієтистських шкіл, що розвивалися в університетах Галле та Йени. Там же отримували освіту, наприклад, Теофан (Прокопович) та його вихованець Симон (Тодорський); вони також співпрацювали з німецькими колегами у багатьох ділянках біблеїстики. Ще Прокопович, перебуваючи в Галле, зблизився з професором гебраїстики, видатним богословом, систематизатором і пропагандистом пієтизму А.-Г. Франке і потім тривалий час листувався з ним. Відомий у Європі орієнталіст та гебраїст Й.-Г. Міхаеліс високо поцінював С. Тодорського і подарував йому чимало книжок єврейською та іншими східними мовами з власної бібліотеки. Навчаючись у галльському університеті, Тодорський також контактував з А.-Г. Франке, перекладав твори німецького вченого. Велику роль у самостійній перекладацькій праці Тодорського відігравали гебрейські та грецькі тексти Біблії [4].

Праці німецьких пієтистів стали важливим компонентом вивчення та дослідження Святого Письма в Академії. Це стосувалося насамперед біблійної гебраїстики. Особливої систематичності це вивчення набуло починаючи з 30-х років XVIII ст., коли процес опанування біблійних мов у Київській академії очолив Симон (Тодорський). Із 1727 р. він навчався в університеті Галле у Міхаеліса, а з 1738 р. викладав у Ака-

демії грецьку, гебрейську та німецьку мови. Характерною рисою цих мовознавчих викладів була граматична практика, найтісніше пов'язана із читанням, розбором та аналізом гебрейського біблійного тексту, особливо П'ятикнижжя. Якнайліпше тут прислужилася наявність в Академії вже згадуваних гебрейської Біблії, виданої Й.-Г. Міхаелісом, та його гебрейської граматики, якою доволі активно користувалися, бо в бібліотеці налічувалося 17 її примірників. Правила читання біблійних текстів, відтворених гебрейським консонантним письмом, опановувалися студентами на основі «Ключа до гебрейського читання» Й. Ланге та дисертації того ж Міхаеліса про гебрейські «крапки»-некудот. Коментування Біблії із застосуванням філологічних та історико-критичних методів, якого не сторонилися згадані німецькі дослідники, могло впливати на київських біблієстів через такі наявні в Академії твори, як тритомне тлумачення Старого Завіту Й.-Г. Міхаеліса галльського друку 1720 р.; біблійні коментарі та лекції А.-Г. Франке, видані у Галле та Магдебурзі 1709 та 1724 рр.; коментаторський «Вступ» Франке до Псалтирі (Галле, 1734 р.); «Ісагогіка історико-богословська» Ф. Буддея лейпцизького 1730 р. видання [5].

Очевидно, це відіграло неабияку роль у формулюванні ідеологічних настанов щодо вивчення біблійних мов у Київській академії. На відміну від багатовікової заангажованості офіційної церкви щодо традицій грецької та церковнослов'янської, у «Духовному регламенті» Прокоповича зазначалося: «Мови грецьку та гебрейську (якщо будуть вчителі) між ними урочний час на себе візьмуть...» [6]. Проблеми викладання та засвоєння в Київській академії «східних священних мов» неодноразово обговорювалися на найвищому рівні церковного керівництва. Так, листування між ректором Академії архимандритом Давидом (Нашинським), митрополитом Київським Арсенієм (Могилянським) та Київською духовною консисторією (14 серпня — 17 вересня 1760 р.) не випадково було позначено титулом «Про приведення викладання в Київській Академії східних мов до кращого і досконалішого стану». У тодішньому «Визначенні Київської Духовної Консисторії» читаємо: «...побачивши надзвичайну деяких учнів відносно східних свя-

щенних мов, а саме гебрейської та грецької, недбалість. .. для такої ж посади (священника на парафії або ченця -С.Г.) потрібно читання Старого й Нового Завіту, а також розуміння отецьких книг, які витлумачували Священне Писання. Означені ж книги як Священного Писання, так і отецькі, не знаючи східних мов гебрейської й грецької за самим оригіналом, який із багатьох причин при читанні Священного Писання і отецьких книг є потрібним, читати зовсім неможливо...». Далі учням «вищих класів» - риторики, філософії, богослов'я - наказано було навчатися «східних священних мов». Неслухняних рекомендувалося примушувати, навіть застосовуючи тілесні покарання. Щоправда, від тілесних покарань вирішено було відмовитися, щоб не відлякувати студентів від навчання в Академії [7].

Питання про викладання мов у Київській академії піднімалося ще в 1784 р. Реагуючи на указ Святійшого Синоду про викладання грецької мови в усіх духовних школах, Київський митрополит Самуїл (Миславський) відповідав, що грецька мова в КА викладається, а 13 січня 1788р. митрополит додатково спеціально розпорядився вивчати грецьку у класах богослов'я, філософському, риторичному, поетичному [8]. У Синодальному указі Київському митрополиту Єрофею Малицькому від 31 жовтня 1798 р., що містив статут перетворення духовних академій, зазначалася необхідність викладання мов; крім сучасних європейських, французької та німецької, «гебрейську, а найбільше грецьку², які потрібні для розуміння Священного Писання, вивчати усім...» [9].

Наприкінці XVIII - на початку XIX ст., коли ректором Київської академії був Феофілакт (Лопатинський), а вчителем богослов'я - архимандрит Києво-Братського училищного монастиря Іриней (Фальковський), грецьку та гебрейську мови постійно знаходимо у навчальному розкладі. Настановлювалося «священно- та церковнослужительським дітям вивчати грецьку та гебрейську мови - усім, без винятку...» [10]. Для засвоєння граматичних правил «у гебрейському класі» залучався біблійний текстуальний матеріал - розбиралися та роз'яснювалися значення та смислові властивості кожного слова з конкретних книг Писання - з шістнадцяти глав 1-ї

- Настанова щодо вивчення передовсім грецької мови, окрім потреби у дослідженні оригінального тексту Нового Завіту, визначалася, як відомо, особливим статусом грецького перекладу Євangelіа як прийнятого першоджерела у православній традиції. Натомість зміщення уваги в бік гебрейської версії Святого Письма відбувалося, як правило, під впливом протестантської текстологічної та екзегетичної традиції.— С. Г.

книги Мойсеевої та шести псалмів з Псалтиря протягом 1801 р., з двадцяти глав 1-ї книги Мойсеевої та восьми псалмів Давидових у 1802 р. Приклади з тексту Священного Писання застосовувалися для ілюстрації правил з гебрійської граматики [11]. Аналогічний звіт за 1806 р. про роботу «гебрійського класу» (зокрема про перекладання протягом року «з граматичним розбором деяких Священного Писання місць, поміщених у граматиці в кінці», та «з розбором граматичним п'яти псалмів» підписав учитель гебрійського класу, «студент богослов'я» Сильвестр Гогоцький)³. Тоді ж «у вищому грецькому класі» були «прочитані на всі недільні і святкові дні Євангелія грецькою мовою, які під час граматичного розбору перекладалися російською мовою, із відзначенням правил та властивостей грецької мови...» [12]. Зі Звіту за 1809 р. дізнаємося про те, що в «гебрійському класі» «перекладено з граматичним розбором з Біблії книги Буття 10 глав» [13]. Протягом 1814р. «прочитано з розбором і вказуванням на властивості правил гебрійської мови і з перекладом на латинську мову 21 та 22 глави Буття та інші місця Священного Писання» [14].

Щоправда, відзначалося зменшення ваги біблійного та святоотецького матеріалу в викладанні різних предметів на початку XIX ст. порівняно з XVII та XVIII ст.⁴: «... впадає в очі... убогість біблійної та особливо патристичної ерудиції. Праці колишніх вихованців і професорів Київської академії XVII і навіть XVIII ст. рясніють біблійними текстами та посиланнями на твори святих отців та вчителів давньої церкви». У нових професорів часто «цього непомітно», «лише зрідка трапляються приклади з давньої історії або посилання на твори класичних - грецьких та римських - письменників. Дуже можливо, що тут проявився вплив світської школи...» [15].

У «Височайшому указі Святійшого Синоду про перетворення духовних шкіл та доповіді Комітету з питань вдосконалення духовних училищ» (яким була започаткована реформа духовних навчальних закладів Російської імперії) пунктом VI запроваджувалися класи мов - гебрійської, грецької, латини [16]. В затвердженому імператором Олександром I проекті Статуту ду-

ховних академій від 30 серпня 1814 р., за яким реформувалися духовні школи, в т. ч. з 1819 р. і Київська академія, щодо викладання та практичного використання оригінальних біблійних мов у п. 166 рекомендацій у розділі «науки богословські» зазначалося: «Краща метода богословського навчання, без сумніву, має полягати у читанні Священного Писання і у розкритті істинного смислу його, *за оригінальним викладом* (курсив мій - С. Г.) і кращими роз'ясненнями святих отців». Тож латинська, грецька, гебрійська мови утверджувалися у статусі обов'язкових курсів наук [17].

У 30, 40 та 50-х роках XIX ст. єврейська та грецька мови були предметами публічних іспитів студентів «вищого відділення». Це вочевидь сполучалося з необхідністю екзегетичних вправ, які теж вимагали на іспитах - у «класі читання Св. Писання» - читання та роз'яснення глав з окремих старозавітних книг (зустрічаються найчастіше повчальні книги, такі як книга Йова та Екклесіастова) «з розбором єврейського оригіналу, або герменевтичним розбором» [18]. Святе Письмо та мови - грецька, єврейська, німецька, французька - вивчали студенти обох відділень (вищого й нижчого) протягом 4 років навчання. Латинську мову викладали шляхом читання латинських авторів - класичних і християнських. Як на «нижчому», так і на «вищому» відділеннях грецьку мову викладали 4 години, гебрійську мову — 2 години на тиждень. Особливо значні зміни у навчальних академічних курсах відбулися на початку 40-х років XIX ст., причому, це, очевидно, було пов'язано з семінарською реформою того часу, яка проводилася за ініціативою тодішнього синодального обер-прокурора Протасова. Суть цих змін полягала в тому, що «було знищено сліди спеціалізації, порушено цілісність академічного навчального курсу і надзвичайно посилено багатопредметність» [19].

Незважаючи на ускладнення умов викладання і очевидну еволюцію КДА у напрямку, протилежному давнім університетським традиціям, нова Київська духовна академія «зробилася визначним прихистком і розсадником мовознавства» - великою мірою через присутність серед її викладачів визначних та яскравих особисто-

³ Батько відомого філософа, також вихованця Київської духовної академії, професора КДА та Університету Св. Володимира С. С. Гогоцького.

⁴ Далі ми ще зустрінемо свідчення про поступове зростання протягом XIX ст. «мирського елементу» у текстуальному матеріалі, що використовувався для викладання грецької мови, — дедалі менше біблійних текстів, дедалі більше античної «класики» — доволі показове явище, адже йдеться про традицію, що виводилася від Септуагінти та грецької літургії. — С. Г.

стей. Особливо багато було гарних знавців гебрейської мови, чим, як ми знаємо, славилася і стара Академія, зокрема у першій половині XVIII ст. Тому кафедра гебрейської мови, попри її спеціальний характер, в Київській духовній академії була дуже сильною. З-поміж відомих фахівців можна назвати професора С. Ф. Соловйова, який уклав граматику халдейської мови, що належним чином була поцінована не лише київськими професорами, а й таким знаним тоді гебраїстом, як прот. Г. П. Павський, однак не могла бути видрукувана через відсутність абетки в друкарні Києво-Печерської лаври та «иных средств у автора». Не менш знаним був І. П. Максимович, який тривалий час обіймав посаду завідувача кафедри гебраїстики (1836-1861 рр.) і разом зі своїм учнем і наступником М. С. Гуляєвим (керував кафедрою у 1861—1866 рр.) багато перекладав з гебрейської мови старозавітних священних книг. Так, І. П. Максимович брав участь у підготовці Синодального перекладу Біблії. Після того як Святійший Синод звернувся до духовних академій із закликом почати перекладання Старого Завіту, Максимовичу було доручено перекласти (1 Сам.) (1 Цар.), з якої він встиг перекласти 19 розділів, та Книгу Еклезіастову, переклад якої вийшов уже після його смерті [20]. Особливо слід відзначити, що саме І. П. Максимович у 1859 р. здійснив перший український переклад Книги псалмів [21]. М. С. Гуляєв у період підготовки синодального перекладу працював над низкою «історичних» книг Старого Завіту (1-2 Сам., 1-2 Царів (1-4 Цар.); 1-2 Хр. (1-2 Пар.); Ездри; Неемії; Естер). Його переклади супроводжувалися історичними та філологічними примітками-коментарями; останній переклад вийшов також після його смерті [22].

Нарешті, наприкінці 60-х років XIX ст. в Київській духовній академії з'явився, мабуть, найобдарованіший за усе століття гебраїст - молодий професор Я. О. Олесницький, який «поставив вивчення гебрейської мови та біблійної археології на строго науковий ґрунт у повній відповідності з новітніми успіхами науки в цій галузі» [23]. В колі його наукових інтересів як знавця східних мов (гебрейської, сирийської, арабської) були біблійна текстологія та літературна критика [24]; старозавітна поетика [25]; біблійні переклади - він переклав старозавітні пророцькі книги [26].

Цікаво звернутися до академічних звітів 80-х років XIX ст., де знаходимо свідчення про вже зрілого Олесницького-викладача, зокрема про

структуру його курсів та методику викладання. Протягом одного з років «з гебрейської мови ординарний професор Яким Олесницький викладав граматику гебрейської мови і перекладав перші розділи книги Второзаконня. ...3 біблійної археології... після поняття про біблійну археологію та її джерела, а також історію цієї науки, подавав відомості про святі місця, про старозавітний богослужбовий персонал, про релігійні та богослужбові дії, старозавітні священні часи і перекладав з гебрейської мови Книгу пророка Ісаї...» [27]. Наступного року «з гебрейської мови і біблійної археології ординарний професор Яким Олесницький студентам I курсу після загальних відомостей про семітські мови та абетки і походження давньогебрейської абетки викладав граматику гебрейської мови і перекладав, з належними поясненнями, перші розділи Книги Виходу; ...студентам II курсу ...перекладав, з докладним розбором, з гебрейської мови книги пророків Амоса, Овдія, Йони й Михея» [28]. І надалі ця апробована метода застосовувалася у викладанні як давньогебрейської мови, так і біблійної археології: Я. О. Олесницький, викладаючи гебрейську мову студентам I курсу, «після загальних відомостей про семітичні мови та абетки і походження давньогебрейської абетки, викладав граматику гебрейської мови й перекладав з належними тлумаченнями перші розділи Книги Виходу», а викладаючи біблійні старожитності студентам II курсу, «після поняття про біблійну археологію та її джерела, а також історії цієї науки, надавав відомості про домашні й громадянські старожитності гебрейського народу і для вправлення в гебрейській мові перекладав з докладним розбором з цієї ж мови книги пророків Михея, Наума, Авакума, Софонії, Огія» [29]. Таким чином, систематично поєднуючи викладання давньогебрейської мови та біблійної археології, Я.О. Олесницький здійснював свого роду методологічний прорив у вітчизняному біблієзнавстві та методиці викладання біблійних наук. Для біблійної екзегези він створював історико-лінгвістичне підґрунтя, а біблійна мова засвоювалася невідривне від свого історико-культурного контексту.

Усвідомлення необхідності викладання та вивчення в КДА оригінальних біблійних мов, особливо протягом другої половини XIX ст., відбувалося внаслідок складної взаємодії внутрішніх потреб та зовнішніх впливів. Інтенсивне опрацювання слов'янських, грецьких та гебрейських текстів ще у XVIII ст. було стимульоване необ-

хідністю виправлення церковнослов'янської Біблії (Петровсько-Єлизаветинська Біблія), а у XIX ст. - створенням низки біблійних перекладів (переклади Російського Біблійного товариства російською та іншими мовами, російський Синодальний переклад, національні переклади, в т. ч. українські). Так, Синодальний переклад Біблії з'явився внаслідок сприйняття православною церквою здобутків європейської біблеїстики у галузі дослідження біблійного тексту та методологічних підходів до перекладацької праці, що синтезували святоотецьку спадщину та здобутки часів європейської Реформації й новочасної доби. Найважливішим тут стало визнання цінності для біблійного перекладу масоретської текстологічної традиції поряд із Септуагінтою, використання масоретського тексту для перекладання Біблії та православної екзегези, а також актуалізація питання про систематичне вивчення у православних духовних навчальних закладах давньоєврейської мови одночасно з грецькою для повнішого та глибшого екзегетичного осягнення Святого Письма.

Ймовірно, саме у зв'язку з цим Святійший Синод актуалізував питання про вивчення давньоєврейської мови у православних духовних навчальних закладах, організувавши відповідне обговорення, що відображено, зокрема, у протоколах Ради Київської духовної академії. Так, з п. III протоколу засідання Ради КДА від 30 листопада 1888 р. дізнаємося про Указ Святійшого Синоду від 25 жовтня за № 5360: керівництво Санкт-Петербурзької духовної академії увійшло до Синоду з проханням зробити вивчення єврейської мови обов'язковим для студентів I курсу «з огляду на більш успішне вивчення студентами Академії Св. Писання Старого Завіту та біблійної історії». Святійший Синод увійшов до Ради КДА з проханням дати експертну оцінку. Наводимо довідку, з якої видно, що першість у цій ініціативі мала б належати саме КДА:

«Член Ради Київської Академії і професор єврейської мови та біблійної археології Як. Олесницький вже 19 жовтня 1885 року входив до

Ради з пропозицією, щоб вивчення цього предмета було обов'язковим для всіх студентів Академії, як це було до 1869 року. Ця пропозиція Радою Академії (за журналом від 31 жовтня 1885р., ст. XVI) була прийнята і за встановленим порядком представлена на дозвіл Святійшого Синоду, але це подання залишилося без наслідків». Рада КДА вирішила створити експертну комісію у складі: ординарного професора Якіма Олесницького (єврейська мова, біблійна археологія), доцента Арсенія Царевського (Священне Писання Старого Завіту), доцента Федора Покровського (біблійна історія) [30].

Із п. VII протоколу засідання Ради КДА від 27 січня 1889 р. дізнаємося про висновки експертної комісії, де проаналізовано необхідність вивчення оригінальних біблійних мов. Оцінки комісії і нині не втрачають актуальності:

«1) Таке вивчення вона (комісія - С. Г.) визнає безумовно необхідним. Студенти богослов'я, які читають в оригіналі грецьких і латинських класиків і не мають жодного поняття про оригінальну мову священних книг, являють собою ненормальне явище. Припустимо, існують переклади священних книг іншими мовами... тим більше не можна бути знавцем Св. Писання, ґрунтуючись лише на перекладах. Старозавітні священні книги написані мовою семітичної групи, форми якої дуже мало відповідають формам індоевропейських мов. Внаслідок цього, перекладачі Старого Завіту багато в чому не можуть погодитися між собою.

Можна стверджувати також, що, безумовно, точного перекладу св. книг Старого Завіту, подібного до перекладу книг новозавітних, бути не може. Стосовно студентів Академії це питання ускладнюється ще й тим, що в руках у них нині є два переклади, переклад слов'янський, зроблений з грецького перекладу LXX тлумачів, і переклад російський, зроблений з єврейського масоретського тексту⁵.

Як відомо, між цими двома перекладами існують дуже значні розбіжності, особливо у Книгах пророцьких та учительних; орієнтуватися

⁵ Йдеться, очевидно, про церковнослов'янську «Петровсько-Єлизаветинську» Біблію, перекладену у своїй старозавітній частині з Септуагінти, а також про російський Синодальний переклад, в основу старозавітної частини якого був покладений єврейський масоретський текст, з урахуванням попередніх, довго заборонених перекладів Старого Завіту з давньоєврейської - прот. проф. Г. П. Павського та архімандрита Акарія (Глухарева). Грецький переклад LXX і слов'янські переклади відігравали при цьому допоміжну роль. Ця врешті-решт спричинило відмінності між Синодальним та церковнослов'янським, канонічним богослужбовим текстом. Спроба синтетичного зіставлення масоретського та грецького текстів Старого Завіту як оригіналів для Синодального перекладу по суті була відповіддю на запити наукової біблійної текстології. Проте такий синтез часто критикувався за довільність і відзначався як один з недоліків Синодального перекладу.

у таких розбіжностях можливо лише шляхом ретельного вивчення єврейського тексту священних книг і його варіантів. Не знаючи єврейської мови, студенти Академії у таких випадках звичайно звертаються до якогось із німецьких перекладів, як до останньої інстанції у вирішенні питання. Цим зміцнюється панування не завжди корисного і бажаного впливу західної біблійної науки у нашій духовній школі».

І далі надзвичайно слушні думки про вплив такого стану на методику та зміст викладання біблеїстики та богослов'я: «Незнання студентами давньоєврейської мови... відбивається на викладанні усього кола біблійних наук, що читаються в Академії; але головним чином воно відбивається на викладанні Св. Писання Старого Завіту... Викладач цієї науки, якщо він прагне бути цілковито зрозумілим своїм слухачам, має викладати не строго спеціальну систему, а лише певну її популяризацію. Деякі розділи, незручні для популяризації, доводиться або зовсім ігнорувати, або ж читати у спеціальному викладі, зовсім не зрозумілому для студентів. Такими є усі питання загального вступу до св. книг: історія зовнішнього вигляду старозавітного тексту, історія перекладів і тлумачень, метричні форми старозавітної поезії тощо. Також слід сказати і про спеціальний вступ до кожної свящ. книги. В питанні достовірності кожної книги на перше місце наука ставить філологічні засади, про які не можна говорити зі слухачами, які не мають поняття про мову Біблії. Екзегетика Старого Завіту, у сенсі тлумачення текстів, не може стояти твердо, тому що спеціальне роз'яснення тексту неможливе без звернення до єврейського оригіналу» [31].

Нагадаємо, що така позиція висловлювалася з огляду на потужний вплив європейської біблеїстичної науки (попри заяви про стурбованість її впливами або засиллям). До того ж ця позиція певною мірою суперечила офіційному церковному пієтету перед традицією Септуагінти та церковнослов'янським текстом Біблії. Парадоксально, але саме грецька мова, незважаючи на пієтет перед перекладом LXX, найменшою мірою вивчалася як мова Біблії. Типовою була ситуація, про яку дізнаємося, наприклад, зі звіту про навчальний процес у 1888/89 р.: грецька мова вивчалася в КДА доволі інтенсивно, хоча часто й не як біблійна мова, протягом року переважно на основі класичних античних текстів (аналогічно вивченню латини), практично без залучення біблійного текстуального матеріалу. Через це не

випадково зустрічаємо у літописця Академії твердження про те, що «... менше пощастило у цьому відношенні грецькій мові...» [32].

Щодо ширшого контексту зазначеного обговорення, як культурного, так і ідеологічного, можна робити припущення, звернувшись до протоколу Ради КДА від 17 серпня 1889 р. Там наведено Указ Св. Синоду від 21 червня 1889 р. за № 2379, у якому зафіксовано позиції інших духовних академій Російської імперії з цього питання.

«Згідно з Указом Його Імператорської Величності, Святійший Урядовий Синод слухали запропонований п. Синодальним Обер-Прокурором, від 19 минулого травня за № 425, журнал Учебного комітету, № 161, із висновком Комітету в справі про обов'язкове вивчення єврейської мови студентами духовних академій:

Наказали: Рада Санкт-Петербурзької духовної академії, маючи на увазі більш успішне вивчення студентами Святого Письма Старого Завіту, біблійної історії та археології, порушила клопотання про дозвіл зробити вивчення єврейської мови обов'язковим для усіх студентів академії I курсу. З приводу цього клопотання Святійший Синод наказав Радам інших духовних академій розпочати ретельне обговорення питання про те, чи є нагальна потреба в обов'язковому вивченні усіма студентами I курсу академій єврейської мови, і коли так, то чи не стане це обтяжливим для студентів і чи не зашкодить це ґрунтовному вивченню ними загальноосвітніх предметів академічного курсу. На виконання цієї настанови Ради Київської та Московської академій оголосили, що вони визнають обов'язкове вивчення єврейської мови усіма студентами необхідним; стосовно ж другого питання, Рада Московської духовної академії не надала ніяких міркувань, обмежившись лише поясненням, що збільшення кількості годин для уроків єврейської мови для другої групи студентів ("друга" група - "історична", на відміну від "першої" - "словесної" - С. Г.), які досі не вивчали цієї мови, відшкодується суттєвим полегшенням, яке вийде через знання єврейської мови під час вивчення інших загальнообов'язкових предметів. Рада ж Київської духовної академії пропонує відрахувати від другої (історичної) групи та приписати до першої (словесних наук) науку про західні сповідання як таку, що стоїть у найближчому зв'язку з історією західних літератур. Рада Санкт-Петербурзької духовної академії, порушивши вищезазначене клопотання, просить лише про запро-

вадження гебрейської мови як загальнообов'язкового предмета для студентів I курсу, не вказуючи ніякого способу до більш рівномірного розподілу наук, обов'язкових для вивчення тією чи іншою групою. Нарешті, Рада Казанської духовної академії, пояснивши, що протягом одного року неможливо досягнути скільки-небудь ґрунтовного знання гебрейської мови і що посилене викладання її на I курсі, за умов численності загальнообов'язкових предметів курсу, може лише обтяжити студентів, визнала запровадження загальнообов'язкового вивчення гебрейської мови на I курсі недоцільним. Внаслідок цього, беручи до уваги, що стосовно питання про обов'язкове вивчення гебрейської мови для усіх студентів I курсу в думках академічних Рад не було зроблено єдиного спільного висновку і щодо другого питання - про вирівнювання між першою і другою групами предметів академічного курсу академічних годин, у разі внесення гебрейської мови до кола загальнообов'язкових предметів, Радами Санкт-Петербурзької та Московської академії не представлено ніяких міркувань; Рада ж Київської академії представила міркування, яке не може бути визнане таким, що заслуговує на увагу (бо пропонується перенести історію та розгляд західних віросповідань, що являє собою продовження курсу церковної історії після розділення церков, з групи наук історичних до групи наук словесних, з якими вона має дуже мало спільного), Святійший Синод згідно із висновком Учбового Комітету зазначає: не впроваджуючи гебрейську мову загальним розпорядженням до числа загальнообов'язкових предметів для студентів I курсу духовних академії, надати Радам Санкт-Петербурзької, Київської, Московської академії право окремими розпорядженнями запровадити загальнообов'язкове вивчення цього предмета для студентів I курсу як експеримент та тимчасовий захід, доручивши їм виділити для цього навчальні години за власним їх міркуванням, але залишити незмінним визначений статут розподіл предметів академічного курсу на загальнообов'язкові і за групами; про що для відповідних розпоряджень надіслати Вашому Преосвященству указ, повідомивши таким самим Преосвященним Митрополитів Новгородського й Санкт-Петербурзького, Московського і архієпископа Казанського». У зв'язку з цим рішенням було укладено відповідну постанову Ради КДА:

«Ухвалено: 3 цього 1889/90 навчального року в Київській духовній академії зробити загальнообов'язковим для усіх студентів I курсу вивчення гебрейської мови, для якої на цьому курсі відведено дві лекції, залишивши, як і раніше, біблійну археологію у першій групі, або групі словесних наук, а історію й розгляд західних сповідань - у другій групі, або історичній» [33].

Це стало важливою віхою в становленні у КДА гебраїстики як навчальної та дослідницької дисципліни, а також створювало підґрунтя для розширення поля текстологічного опрацювання біблійних текстів. До такого опрацювання могли залучатися тексти, створені в лоні масоретської традиції. Тому відповідні фонди таких академічних інституцій, як Церковно-археологічного музею, наприклад, з «вітрини з гебрейськими старожитностями греко-римського періоду та знаряддям сучасного гебрейського культу»: середньовічний сувій П'ятикнижжя Мойсеева гебрейською мовою «на 19 списних аркушах» за № 1870, що містив Книгу Буття та частину Книги Виходу; пергаментний сувій Тори з синагогального вжитку, «15 сажнів довжиною, шириною понад аршин» за № 1869; також синагогальний пергаментний сувій «мігілат Естер» гебрейською мовою за №№ 1871—72; віденські видання тієї ж книги Естер за №№ 1873-1877 [34], або з «вітрин XVIII—XX - Палеографія - рукописи та уривки»: уривок з гебрейського П'ятикнижжя на пергаменті за № 137; два примірники гебрейського Декалогу на пергаменті за №№ 138, 139; пергаментні ж книга Естер за № 140, уривок з самарянського П'ятикнижжя за № 141 [35] вже не залишалися просто музейними артефактами, а набували предметної фактуальності реальних текстологічних та екзегетичних джерел.

Актуалізація в КДА «мовного питання» стала однією з тих знакових подій, що відкривали у XIX ст. нову добу в історії інтеграції Київської духовної академії до світового та європейського духовно-культурного та науково-інтелектуального контексту. Ця подія знаменувала входження православного духовноакадемічного середовища до формованого протягом усієї другої половини означеного століття поля культурно-конфесійної та методологічної взаємодії, внаслідок якої був надзвичайно розширений кут зору в осягненні світової та особливо християнської духовної та культурної спадщини.

1. *Горський В.* Європейська академічна традиція в Києво-Могилянській академії // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. - К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. - С. 21-22; *Ісаєвич Я.* «Lycæum Trilínque»: Концепція тримовної школи в Європі в XVI ст. // Україна давня і нова. Народ. Релігія. Культура, - Львів, 1996. - С. 308-318.
2. *Петров Н. И.* Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. - К., 1908. - Отд. II. Т. V. № LXXVII. - С. 302-303, 330, 360-362 (далі: *Петров Н. И.* Акты и документы... Отд. II).
3. Там само. - С. 329, 356-357, 448, 450, 452-460.
4. *Аскоченский В.* Киев с древнейшим училищем его Академией. - К., 1856. - Ч. П. - С. 428; Киевская Старина. - 1896 (июнь). - Документы, известия, заметки. - С. 80; *Нічик В. М.* Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії. - К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. - С. 12, 26, 27, 29, 30, 34, 36, 51+32 вкл.; *Чижевський Д.* Українські друки в Галле. - Краків - Львів, 1943. - С. 1-30; *Шукін В.* Симон Тодорський, его значение в истории науки старой Киевской Академии. Диссертация. - К., 1895 (Ин-т рукоп. НБУ ім. В. І. Вернадського. Шифр 1418; ця стара дисертація була опрацьована і введена до наукового обігу проф. В. М. Нічик-див. назв, вище працює/4ем.); *Winter E.* Der aufgeklärte Bibliist Simon Todorskyj (1700-1754) // *Ketzerschicksale, Christliche Denker aus neun Jahrhunderten.* - Berlin, 1979. - С. 243-251.
5. *Петров Н. И.* Акты и документы... Отд. II. - Т. V. № LXXVII. - С. 331, 333, 356-357, 366, 448, 450.
6. Там само. - К., 1904. - Отд. II. - Т. I. - Ч. I. - № I. - С. 8.
7. Там само. - К., 1906. - Отд. II. - Т. II. - № CVII. - С. 356-358.
8. Там само. - Отд. II. - Т. V. - № XIV. - С. 73-74.
9. *Титов Ф. И.* Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. - К., 1910. - Отд. III (1796-1809 гг.). - Т. I (1796-1803 гг.). - 792 с. - С. 98-99 (далі - *Титов Ф. И.* Акты и документы... Отд. III).
10. Там само. - № XIX. - С. 80; № XXXV. - С. 131; № LXXI. - С. 222.
11. Там само. - № XCII. - С. 365; № СП. - 392-393.
12. Там само. - К., 1911. - Отд. III (1796-1809 гг.). - Т. II. - № XC. - С. 283-284.
13. Там само. - К., 1912. - Отд. III. - Т. III. - № XIV. - С. 139.
14. Там само. - К., 1913. - Отд. III. - Т. IV. - № XLVII. - С. 265.
15. Там само. - К., 1912. - Отд. III (1796-1809 гг.). - Т. III. - Передмова. - С. LIII.
16. Там само. - К., 1911. - Отд. III (1796-1809 гг.). - Т. II. - № CXVIII. - С. 372-373.
17. Там само. - К., 1913. - Отд. III. - Т. IV. - № XXVIII. - С. 105-106; 136.
18. Див., напр.: Указание предметов, предназначенных для публичного испытания студентов Киевской духовной Академии, имеющего быть 1834 года. - К.: В типографии Киево-Печерской лавры, 1834. - С. 3, 4; Программа публичного испытания студентов Киевской Духовной Академии, имеющего быть 30-го июня 1849 года по случаю окончания XVI-го учебного курса. - К.: Тип. Ф. Гликсберга, 1849. - С. 6; Программа публичного испытания студентов Киевской Духовной Академии по окончании пятого учебного курса. - К.: В типографии Академии Киевской при Киево-Печерской лавре, 1851. - С. 4.
19. *Титов Ф.* Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915). - К.: Тип. Киево-Печерской Успенской лавры, 1915. - 432 с. - С. 358.
20. Труды КДА. - К., 1861. - № 1-12; Христианское чтение, - СПб., 1861. - Т. 2, № 4.
21. *Модзалекский В. Л.* Малороссийский родословник. - К., 1912. - Т. 3. - С. 337; *Чистович И. А.* История перевода Библии на русский язык. - СПб., 1899.
22. Исторические книги Священного Писания Ветхого Завета. - К., 1866; Православная Богословская Энциклопедия. - Т. 4. - С. 799-800.
23. *Титов Ф.* Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой... - С. 377-379.
24. *Олесницкий А. А.* Вставки в книгу Иисуса Навина 21,42 и 24,30 по поводу 70-ти и мнение о них // Чтения Общества любителей духовного просвещения. - 1878. - № 1. *Його ус.* Тенденционные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета // Труды КДА. - 1879. - № 5. *Його ж.* Книга Притчей Соломоновых и ее новейшие критики. - К., 1884. *Його ж.* Книга Песнь Песней (Шир га-Ширим) и ее новейшие критики. - К., 1882, 1884.
25. *Олесницкий А. А.* Древнееврейская музыка и пение // Труды КДА. - 1871. - № II-12. *Його ж.* Ритм и метр в ветхозаветной поэзии // Труды КДА. - 1872. - № 11-12.
26. Переклады друкувалися у «Трудах КДА» протягом 1865-1873 рр.
27. Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1886/87 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1886/87 учебный год. - К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. - С. 21, 22.
28. Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1887/88 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1887/88 учебный год. - К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. - С. 21, 24.
29. Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1888/89 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/89 учебный год. - К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. - С. 24.
30. Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/89 учебный год. - К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. - С. 75-77.
31. Там само. - С. 149-151.
32. Отчет о состоянии Киевской Духовной академии за 1888/89 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/89 учебный год. - К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. - С. 26-27; *Титов Ф.* Императорская Киевская духовная Академия в ее трехвековой... - С. 378-379.
33. Извлечение из протоколов Совета КДА за 1889/90 учебный год. - К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1891. - С. 3-6.
34. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Сост. Н. И. Петров; 2-е изд. - К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1897. - С. 22.
35. Там само. - С. 204.

Sergiy Golovashchenko

**THE TEACHING AND STUDY OF BIBLICAL
LANGUAGES IN KYIV THEOLOGICAL ACADEMY:
CULTURAL, CONFESSIONAL AND IDEOLOGICAL SITUATION**

The teaching and study of biblical languages in Kyiv Theological Academy investigate as characteristic in evolution of native biblicistic tradition.